

УДК 334.735: 94 (477) «19»

Онінко Т.В.

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ВІТЧИЗНЯНОЇ СПОЖИВЧОЇ КООПЕРАЦІЇ ПІД ЧАС ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ 1923 Р.

Аналізується співпраця держави і споживчої кооперації, спрямована на підтримку кооперативного виробництва у кризовій економічній ситуації.

Анализируется сотрудничество государства и потребительской кооперации, нацеленное на поддержку кооперативного производства в кризисной экономической ситуации.

It is analyzed cooperation of the state and Consumers Cooperatives for the purpose of support of the cooperative production in the crisis economic situation.

За сучасної соціально-економічної кризи загострилась проблема функціонування промислових підприємств і забезпечення населення роботою. У нинішніх умовах приватні підприємства здебільшого не здатні або не бажають забезпечувати соціальний захист своїх працівників. Не отримує суттєвої підтримки держави дрібний і середній бізнес. Нелегко доводиться діяти у складній економічній ситуації і споживчій кооперації, яка змушена покладатися передусім на власний потенціал і господарську ініціативу. З огляду на це заслуговує на увагу досвід співпраці держави та кооперативних організацій України щодо збереження і підтримки промислових підприємств під час фінансово-економічної кризи, яка виникла в перші роки непу. Аналіз отриманих результатів оптимізації промислових підприємств споживчої кооперації України під час економічних негараздів 1923 р., на нашу думку, сьогодні може бути корисним, зважаючи на необхідність збереження її виробничої галузі.

Наукові розвідки, присвячені споживчій кооперації УСРР у 1920-ті рр., передусім розглядали її діяльність у політичній і соціально-класовій площині, надаючи перевагу питанням кооперування населення та забезпечення робітничого класу. Певні дослідження стосувалися проблеми становлення такої виробничої галузі кооперації як хлібопечення [1]. У книзі С. Зарудного містяться лише окремі факти

про пекарні та заклади харчування споживчої кооперації в роки непу [2]. Розрізнені матеріали про промислові підприємства кооперації у роки непу є у статистичних виданнях уряду УСРР [3], але ці дані далеко не повні і не точні.

На початку 1950-х рр. фрагментарно згадував діяльність промислових підприємств споживчої кооперації у 1920-ті рр. російський радянський дослідник Я.А. Кістанов [4]. Однак ішлося про союзні показники промислової галузі споживчої кооперації в умовах формування ринку, матеріал стосовно України був відсутній. У колективній розвідці [5] науковців і працівників апарату Укоопспілки, надрукованій у другій половині 1960-х рр., наведені окремі узагальнюючі дані щодо кооперативної промисловості в 20-ті рр. ХХ ст., проте аналізу господарської діяльності у період економічної кризи немає. Окремі факти про відродження кооперативної промисловості Лівобережної України на початку непу наведені у праці В. Гольця [6].

Вивчення наявної літератури засвідчує, що питання розвитку промислової галузі споживчої кооперації України в ринкових умовах непу та її внесок у вирішення продовольчих проблем республіки глибоко не вивчалось ні істориками, ні економістами. Відтак мета статті полягає в тому, щоб за допомогою виявлених архівних документів започаткувати дослідження й узагальнення історичного досвіду спільної діяльності держави та системи споживчої кооперації щодо оптимізації кооперативних підприємств у період економічної кризи 1923 р. Вважаємо, що отримані результати можуть стати у нагоді нині, коли оптимізація вітчизняної промисловості всіх форм власності є нагальною потребою часу.

Оскільки у держави коштів для відродження легкої промисловості у перші роки непу бракувало, більшовики з метою поліпшення виробництва товарів для населення не заперечували проти розвитку місцевої промисловості кооперативних організацій. Не випадково 14 грудня 1922 р. VII Всеукраїнський з'їзд Рад ухвалив постанову «Про промисловість», у якій наголошувалось на тому, що потрібно рішуче уникнути перебоїв у роботі основних галузей промисловості. Для відродження та стабілізації діяльності промислових підприємств визнавалася необхідність надання їм максимальних пільг при оподаткуванні [7, с.9–12].

Щоб витіснити приватного виробника, держава провела ряд заходів щодо підтримки виробничої діяльності підприємств споживчої кооперації. Більшовикам довелося продовжити практику повернення споживчій кооперації раніше націоналізованих у неї підприємств. Так, 26 лютого 1923 р. була ухвалена постанова ВУЦВК «Про порядок повернення споживчій кооперації підприємств, що належали їй». Поверненню кооперації підлягали всі, що належали їй на основі права власності, націоналізовані або муніципалізовані на користь держави підприємства з обладнанням. Проте слід зауважити, що організаціям споживчої кооперації потрібно було в обов'язковому порядку довести належність підприємства або промислу документальними даними [8, с.221–222].

Підтримуючи розгортання виробничої діяльності підприємств споживчої операції шляхом пільгового оподаткування, держава намагалася мати з цього певний зиск. Не випадково 12 січня 1923 р. вийшла постанова РНК УСРР «Про проведення особистого перепису професійних і промислових занять та перепису

промислових та торговельних закладів». Проведення перепису доручили Народному комісаріату фінансів, що свідчило про намагання держави систематично контролювати результати господарської діяльності кооперативної промисловості [9, с.41–42].

Шляхом удосконалення системи оподаткування промислових підприємств влада намагалась використовувати кошти від виробничої діяльності кооперації для вирішення загальнодержавних продовольчих проблем. Так, 2 березня 1923 р. вийшла постанова ВУЦВК «Про додаткове оподаткування торговельних і промислових підприємств на проведення заходів по боротьбі з наслідками голоду», згідно з якою вводилося додаткове оподаткування промислових підприємств, кав'ярень і ресторанів, зокрема, 3% з їх обігу мало надходити до фонду Центральної Комісії по боротьбі з наслідками голоду, яка діяла при ВУЦВК [10, с.168–169].

З метою вдосконалення системи оподаткування та встановлення єдиного податку з промислової діяльності підприємств 30 березня 1923 р. була ухвалена постанова ВУЦВК «Про звільнення в 1922–1923 бюджетному році від сплати зрівняльного збору млинів, шеретівок і олійниць, оподаткованих натуральним промисловим податком і про зміну декретів ВУЦВК і РНК УСРР від 11 квітня 1922 р і ВУЦВК від 28 червня 1922 р.». На підставі цього рішення вводився єдиний грошовий податок і скасовувалося натуральне оподаткування промислових підприємств [11, с.395].

20 квітня 1923 р. вийшла постанова РНК УСРР «Про звільнення від податків підприємств, що знаходилися на консервації». З одного боку, це була певна підтримка державою тих підприємств споживчої кооперації, які на той момент ще не могли розгорнути виробничу діяльність. Проте сама процедура визнання підприємств у стані консервації була громіздкою. Підприємства вважалися консервованими у тому разі, коли на виконання постанови відповідного губраднаргоспу або Уккраднаргоспу був складений на місці акт про припинення виробничих операцій і про перехід підприємства на стан тимчасового припинення діяльності [12, с.418–419].

Слід відзначити, що на початку 1923 р. спектр промислових підприємств споживчої кооперації був досить різноманітний, що, з одного боку, свідчило про необхідність випуску товарів, на які продовжував існувати попит пайовиків, а з другого — про відсутність чіткого плану промислової діяльності кооперації і непідкріплене фінансовими коштами захоплення кооператорів виробництвом тих чи інших товарів.

Передусім вдало працювали промислові підприємства фінансово спроможних кооперативних спілок. На початку 1923 р. у розпорядженні центральної спілки споживчої кооперації України — Вукопспілки (ВУКС) та її філій були такі підприємства: шкіряні заводи в Харкові та Одесі; миловарні заводи в Харкові та Києві; цегельний завод у Сумах; механічна та бондарна майстерні в Харкові; трикотажна, сірникова фабрики та млин у Києві; лісові розробки у Тростянці; механічні фабрики взуття в Києві та Харкові із допоміжними майстернями. Серед харчових підприємств ВУКС слід назвати олійницю в Барвінкові; кондитерські фабрики

в Харкові та Києві; крохмально-патоковий завод у Сумах; консервну фабрику в Одесі [13, арк.56].

Серед промислових підприємств Вукопспілки більш ефективно працювала кондитерська фабрика «Лена» у Харкові, вироби якої користувались великим попитом серед населення. З метою забезпечення населення дровами та лісоматеріалами ВУКС продовжувала утримувати лісорозробки у Святогорську, де рентабельно діяли лісовозна гілка і лісопильний завод. У цей час рентабельно розвивалось і олійницьке виробництво Вукопспілки [14, арк.4].

Весною 1923 р. у розпорядженні Вукопспілки було: 15 шкіряних, 4 миловарних, 7 смолокурних, 6 цегельних і бетонних заводів, 10 технічних майстерень, трикожажна та сірнікова фабрики, 74 млини і просорушки, 40 маслозаводів (маслоробень), варильних та сушильних пунктів, кавова фабрика, лісові і торф'яні розробки [15].

Оскільки в перші роки непу мила вітчизняного виробництва катастрофічно не вистачало, а іноземне коштувало дорого, це постійно призводило до дефіциту. Зважаючи на таку ситуацію, Київський миловарний завод ВУКС прагнув зробити його випуск безперебійним. У разі збоїв виробничих процесів кооператори терміново намагались вирішувати проблеми. Так, зокрема, 14 квітня 1923 р. на засідання президії правління ВУКС ухвалили рішення прискорити отримання з Мелітополя 1 тис. пуд. олії суріпи для потреб миловарного заводу [16, арк.47].

На початок 1923 р. припадає підйом промислової діяльності райспоживспілок (табл. № 1). За даними 1920-х рр., з-поміж підприємств райспоживспілок переважали харчові підприємства, серед яких було 72 млини, 12 овочевих та фруктових сушилок і 7 олійниць. Серед підприємств з обробки тваринних продуктів налічувалося 9 шкіряних заводів та 7 миловарних. У числі підприємств з обробки дерева були столярні, бондарні, кошикарські та бричкові виробництва. У числі керамічних підприємств — 5 цегельних заводів. Серед підприємств хімічного виробництва — 2 смолоскипидарних заводи, 1 завод колісної мазі і сірнікова фабрика [17, с.133]. Перелік промислових підприємств райспоживспілок свідчить про те, що місцева кооперація всіляко намагалась задовольняти потреби членів товариств і населення в цілому у товарах, яких у той час державна промисловість або взагалі не випускала, або випускала у вкрай обмеженій кількості. З усієї кількості підприємств райспоживспілок (149 одиниць) власних було 56 (37,6%) і орендованих 93 (62,4%), що свідчить, з одного боку, про бажання розвивати власне виробництво, а з другого — про обмеженість для цього власних коштів.

Як засвідчують архівні документи, потенціал райспоживспілок щодо налагодження місцевої промисловості, кількість промислових підприємств та їх призначення були досить різні. У числі найбільш активних у плані розгортання виробництва товарів та переробки сільгосппродукції були райспоживспілки Чернігівщини. Так, на 1 січня 1923 р. у Чернігівській губернії налічувалося 6 райспілок, які мали 20 власних і 19 орендованих промислових підприємств [18, арк.2–5]. У порівнянні з сусідньою Полтавською губернією співвідношення як за числом підприємств, так і за окремими галузями виробництва було на користь

**Промислова діяльність райспоживспілок України
на початок 1923 р.***

№ п/п	Галузі виробництва	Число підприємств
1.	Обробка харчових продуктів	102
2.	Обробка тваринних продуктів	16
3.	Лісівницька справа та обробка дерева	105
4.	Керамічне виробництво	1
5.	Обробка металів	6
6.	Хімічне виробництво	4
7.	Поліграфічне виробництво	3
8.	Електричне виробництво	4
	Усього підприємств, у тому числі власних, орендованих	149 56 93

* Складено на підставі: Потребительская кооперация на Украине за пять лет 1918–1922. Харьков: Вукоопспилка, 1923. — С. 133.

Чернігівської. На Полтавщині діяло власних 8 підприємств, орендованих — 18, а всього 26 [19, с.117].

Ряд райспоживспілок мали по декілька промислових підприємств, на продукцію яких існував великий попит членів кооперативів. У Сумській райспоживспілці на початку 1923 р. були власні підприємства — млин, ковбасна фабрика, пекарня. Лісорозробки у Тростянці працювали досить ефективно, забезпечуючи населення дровами, частина лісоматеріалів ішла на експорт [20, арк.57]. Катеринославська райспоживспілка розпоряджалася 3 млинами, 3 олійницями і шкіряним заводом [21, арк.94]. У віданні Полтавської райспоживспілки перебувало 5 млинів, 2 шкіряних заводи, механічна майстерня [22, арк.9]. Рентабельно працював шкіряний завод Одеської райспоживспілки. Так, у березні 1923 р. цим заводом було вироблено 800 пудів шкіри для підшов [23, арк.48]. Кременчуцька райспоживспілка протягом 1923 р. розпочала підготовчі роботи щодо електрифікації населених пунктів району [24, арк. 26].

У першій половині 1923 р. виробничу діяльність розгорнули робітничі споживчі кооперативи. Масово створювалися харчові підприємства та підприємства, які випускали одяг, взуття, сірники, галантерею, мило, посуд тощо. Зокрема, Красногвардійський робкооп у Донбасі в 1923 р. мав ковбасний і миловарний заводи, а також хлібопекарню для задоволення потреб робітників [25]. У середині 1923 р. робітничою кооперацією була започаткована практика створення підсобних господарств і ферм. Дбаючи передусім про інтереси робітничого класу, ЦК КП/б/У 19 липня 1923 р. надав губробкоопам право розвивати городництво, що певною мірою мало сприяти продовольчому забезпеченню промислових центрів [26, арк. 36].

Серйозною перешкодою для виробничої діяльності споживчої кооперації стала економічна криза, яка загострилася навесні 1923 р. Хлібні ціни різко впали, а вартість промислових товарів почала швидко зростати. Збільшення цін на продукцію державної промисловості виявило основне протиріччя між інтересами споживча і виробника.

У квітні 1923 р. сьома конференція КП/б/У зробила спробу проаналізувати ситуацію на споживчому ринку і накреслити завдання щодо поліпшення роботи промислових підприємств. Конференція особливо наголосила на тому, що першочерговим завданням є «покращення організації виробництва з метою зниження собівартості продуктів на всіх наших фабриках і заводах, і в першу чергу на тих із них, які працюють на селянський ринок» [27, с. 269–270]. Для збільшення оборотних коштів державної, переважно важкої промисловості, і загального розвитку виробництва товарів першої необхідності було вирішено максимально залучити підприємства кооперації. Крім цього, планувалося частину державних підприємств передавати споживчій кооперації в оренду.

Відзначимо, що керівництво споживчої кооперації протягом 1923 р. неодноразово зверталось до вищих органів влади, зокрема до Укрнаргоспу, повернути націоналізовані підприємства, що залишались у власності держави. Декілька разів засідала Центральна колегія з питань повернення майна споживчій кооперації за участю представників державних структур та ВУКС. У результаті тривалих переговорів вдалося скласти список підприємств, що підлягали передачі споживчій кооперації. 21 червня 1923 р. вийшла постанова ВУЦВК «Про встановлення прав на промислові підприємства», згідно з якою ненаціоналізовані підприємства, якими фактично розпоряджалися споживчі кооперативні організації, мали залишатися у розпорядженні цих організацій і не підлягати націоналізації [28, с. 714–715]. Тим самим держава певним чином гарантувала споживчій кооперації її законне право на здійснення виробничих операцій.

Керівництво УСРР ухвалило ряд рішень щодо остаточного переходу промислових підприємств на грошову систему оподаткування. Так, 13 липня 1923 р. вийшла постанова Президії Центрального Виконавчого Комітету і РНК СРСР «Про поширення на підприємства борошномельної, круп'яної і олійницької промисловості «Положення про державний промисловий податок». На грошовий податок в повному обсязі мали перейти і підприємства споживчої кооперації України, що певною мірою сприяло вдосконаленню їх взаєморозрахунків з державою, банками та споживачами [29, с. 35–36].

У період посилення економічної кризи протягом другої половини 1923 р. споживча кооперація намагалася зберегти власні, навіть збиткові, виробництва з тим, щоб забезпечити населення товарами першої необхідності за помірними цінами. Щоб підтримати виробничу діяльність своїх дрібних підприємств, ВУКС у липні-серпні 1923 р. була змушена домовлятися з Українбанком про надання кредитів [30, арк. 3].

Принагідно зауважимо, що чимало підприємств споживчої кооперації навіть у умовах економічної кризи продовжувало працювати досить ефективно. Наприклад, протягом листопада — грудня 1923 р. підприємства Одеської

райспоживспілки, постійно вивчаючи кон'юнктуру ринку, випустили 1687 пудів шкіри для підшос та 5927 пудів пасів, а консервна фабрика виробила за цей період 156 733 банок рибних і овочевих консервів та 20 пудів повідла високої якості [31, арк.165]. Місцеві кооперативні організації намагались відкривати такі виробництва, яких потребували пайовики. Так, у 1923 р. Київська райспоживспілка відкрила майстерню, яка виробляла наочне приладдя для школярів [32, с.115].

Зупинити розходження в цінах на промислові товари та сільськогосподарські продукти протягом літа — осені 1923 р. держава не змогла. Восени виникло явище, відоме під назвою «ножиці цін». Розрив «ножиць цін» тоді досягав 300% на користь промислових товарів [33, с.94]. Зважаючи на складність ситуації, Пленум ЦК КП/б/У у жовтні 1923 р. визнав, що розходження цін на промислові товари і сільгоспродукти досягло катастрофічних розмірів і вимагає вжиття найрішучіших заходів. Першочерговим визнали зниження цін на промислові товари [34, с.278].

У цей скрутний період економічного життя республіки керівництво ВУКС продовжувало шукати шляхи збільшення випуску недорогої, потрібної споживачам продукції. П'ята надзвичайна сесія Ради Вукопспілки (листопад 1923 р.) звернула увагу на те, що потрібно використовувати всі можливості для збереження підприємств. Щоб збільшити потужність шкірзаводу № 7, який належав Вукопспілці, була зроблена прибудова зольного відділу. Тоді ж Вукопспілка активізувала взаємозв'язки з промисловим відділом Центроспілки. Передусім це стосувалося питання забезпечення промислових підприємств устаткуванням, машинами, верстатами тощо. Для того, щоб зберегти шкіряні заводи, промисловий відділ ВУКС ухвалив рішення терміново замінити машини. Зокрема, 5 листопада 1923 р. цей відділ дав завдання Московській конторі ВУКС придбати через промисловий відділ Центроспілки велику партію машин для розтягування шкіри [35, арк.87].

З метою збереження потужності трикотажної фабрики Київської контори ВУКС восени 1923 р. правління терміново вишукало кошти для завезення з-за кордону партії машин та сировини [36, арк.52]. Щоб допомогти державі забезпечувати населення сірниками, яких украй бракувало на ринку, технічна нарада Вукопспілки 25 вересня 1923 р. ухвалила рішення Київську сірникову фабрику «Блискавку» не закривати, а навпаки — знизити вартість сірників, що, звичайно, було на той час ризикованим кроком [37, арк.14].

Зауважимо, що у той складний час Вукопспілка вирішила взяти в оренду ряд підприємств. Так, на засіданні правління ВУКС 21 грудня 1923 р. ухвалили: вважати доцільною оренду цукрових заводів [38, арк.151]. Оскільки коштів на оренду не вистачало, правління ВУКС вирішило взяти в оренду 8 цукрових заводів спільно з Українбанком [39, арк.142].

Як показала практика, недоліком виробничої діяльності організацій споживчої кооперації восени 1923 р. було те, що вони з метою покращення свого фінансового стану та збереження промислових підприємств у ряді випадків проводили лінію на підвищення торговельних націнок на власні товари, що не відповідало

потребам пайовиків. У результаті почалася криза збуту готової продукції, виробленої підприємствами споживчої кооперації.

Під впливом економічних негараздів другої половини 1923 р. виробнича діяльність системи почала дещо скорочуватись. Частина своїх підприємств споживча кооперація була змушена передати в оренду державним та іншим структурам. Так, Сумська контора ВУКС ще в липні 1923 р. передала в оренду державі цегельний завод та нафтові промисли [40, арк. 17]. Святогорські лісорозробки Вукопспілки у грудні 1923 р. були передані в оренду пайовому товариству «Укрліспаливо» [41, арк. 6]. Якщо в 1922 р. Вукопспілка мала 27 промислових підприємств, на кінець 1923 р. їх налічувалося 20. Загальна сума продукції, виробленої підприємствами ВУКС протягом 1923 р., становила 2694 тис. крб., а в наступному 1924 р. — 2380 тис. крб., що свідчило про певне зменшення обсягів виробництва [42, с.29]. До кінця 1923 р. кількість промислових підприємств споживчої кооперації України зменшилася до 77 [43, с.79].

Рентабельна рибпромислова діяльність Вукопспілки теж зазнала впливів складної економічної ситуації в країні. Рибпромислові операції ВУКС проходили за угодою з Наркомпродом УСРР. За ВУКС закріпилося все узбережжя Чорного й Азовського морів на терені УСРР. Орендна плата Наркомпроду складала 127 тис. пуд. риби на рік. Крім цього, Народний Комісаріат Державного контролю УСРР 22 березня 1923 р. видав наказ про перегляд ставки орендного збору та експлуатацію рибних угідь [44, арк. 12]. Це змушувало ВУКС з березня по листопад 1923 р. декілька разів переукладати угоди з Наркомпродом УСРР про експлуатацію рибних промислів. У листопаді 1923 р. Вукопспілці довелося вирішувати питання ще з однією державною структурою — Наркомземом УСРР — про розрахунки за оренду рибних промислів [45, арк.4].

Зрозуміло, що відмовлятися від рибних промислів ВУКС не хотіла, намагаючись всіляко їх зберегти. Проте під впливом економічних негараздів довелося частково згорнути цю роботу. У результаті вилов рибпромислів ВУКС різко зменшився і становив 77 388 пуд. Щоб покрити орендну плату за вилов риби, ВУКС була змушена закупити у приватних рибалок 55 309 пуд. продукції. Виконуючи розпорядження державних органів про скасування натурального податку, Вукопспілці з метою покриття оренди Наркомпроду довелося 55% риби терміново продати на приватному ринку, тим самим позбавивши рибної продукції своїх пайовиків [46, с.29].

Кооперативним організаціям доводилось припиняти діяльність збиткових підприємств у зв'язку з їх нерентабельністю. Підприємства були збережені лише у великих споживчих товариствах, головним чином, міських та робітничих. У сільських товариствах продовжували діяти лише ті підприємства, які виправдовували вкладені в них кошти. Процес закриття підприємств споживчої кооперації проходив під контролем держави. Зокрема, спеціальний уповноважений Ради Праці та Оборони УСРР стежив за ходом справ щодо ліквідації підприємств ВУКС, щоквартально подаючи інформацію до уряду [47, арк.23].

Таким чином, характерною рисою розвитку промислової діяльності споживчої кооперації протягом 1923 р. було те, що вона у період економічної кризи

і розходження цін на промислові товари та сільськогосподарські продукти намагалася сприяти збільшенню товарних ресурсів і регулярному та повнішому забезпеченню населення різними товарами, покращенню їх побуту. Споживча кооперація у період зростання цін на продукцію державної промисловості, якої бракувало і в місті, і особливо на селі, намагалася випустити товари широкого вжитку за помірними цінами, доступними пайовикам.

Важко заперечити той факт, що навіть у складних фінансово-економічних умовах 1923 р. кооператори прагнули оптимізувати підприємства споживчої кооперації з тим, щоб продовжити виробничу діяльність і випуском товарів повсякденного вжитку допомогти державі не допустити соціального невдоволення населення. Враховуючи результати оптимізації промислової галузі споживчої кооперації спільними зусиллями держави та самої системи у період економічних ускладнень 1923 р., важливо у нинішній складній ситуації зберегти, передусім у районних центрах і в сільській місцевості, кооперативні підприємства, які не тільки здатні зробити внесок у вирішення товарного та продовольчого забезпечення населення, але й певним чином вирішити проблему зайнятості. Відтак історичний досвід господарювання переробних і харчових підприємств споживчої кооперації в умовах ринку 1920-х рр. потребує подальшого вивчення й узагальнення.

Список використаних джерел:

1. Височанський П.П. Коротка історія кооперативного руху на Україні / П.П. Височанський . — Харків: Книгоспілка, 1925. — 180 с.; Кожаный П. Рабочая кооперация и профсоюзы / П. Кожаный. — М. : Труд и книга, 1925. — 119 с.; Пожарський П. Соціальний склад української кооперації. Історико-статистичний нарис / П. Пожарський. — К.: Книгоспілка, 1929. — 68 с.
2. Зарудний С. Українська кооперація на десяти роковини Жовтневої революції. 1917-1927 / С. Зарудний. — Харків: Книгоспілка, 1928. — 43 с.
3. Украинская потребительская кооперация к началу 1924 года. — Харьков: Вукоопспілка.— 1924. — 32 с.; Краткий отчет Вукоопспілки за 1924-25 год. — Харьков: Книгоспілка. —1926. — 56 с.
4. Кистанов Я.А. Потребительская кооперация СССР. Исторический очерк / Я.А. Кистанов. — М.: Издательство Центросоюза, 1951. — 418 с.
5. Споживча кооперація Української РСР. 1917-1967. — К.: Экономика, 1967. — 208 с.
6. Голець В.В. Кооперація і неп (20-ті роки ХХ ст.) / В.В. Голець. — Чернівці: Просвіта, 2006. — 244 с.
7. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України (далі — ЗУ України). Додатковий збірник за 1922 р. — 1923. — Відділ перший. — Ст.3. — С. 9-12.
8. ЗУ України. — 1923. — № 7. — Ст. 118. — С. 221-222.
9. Там само. — № 2. — Ст. 24. — С. 41-42.
10. Там само. — № 5. — Ст. 99. — С. 168-169.
11. Там само. — № 12. — Ст. 209. — С. 395.

12. Там само. — № 13. — Ст. 231.— С. 418-419.
13. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України), ф.1, оп.20, спр. 1573, Арк.56.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — ф.296, оп.1, спр.1427, арк. 4.
15. Сви́рский Н. Промышленная деятельность Киевской филии Вукоопспилки / Н.Сви́рский // Промышленность и торговля Украины. — 1923. — 26 июня.
16. ЦДАВО України, ф.296, оп. 1, спр. 1075, арк. 47.
17. Потребительская кооперация на Украине за пять лет 1918-1922. — Харьков: Вукоопспилка. — 1923. — С. 210.
18. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 1743, арк.2-5.
19. Голець В.В. Кооперація і неп (20-ті роки ХХ ст.) / В.В. Голець. — Чернігів: Просвіта, 2006. — С. 117.
20. Державний архів Харківської області, ф. Р-1, оп.1, спр.961, арк.57.
21. Державний архів Дніпропетровської області, ф.Р-1, оп.1, спр.958, арк.94.
22. Державний архів Полтавської області, ф.Р-1503, оп.1, спр.224, арк.9.
23. Державний архів Одеської області, ф.Р-3, оп.1, спр. 706, арк. 48.
24. ЦДАВО України, ф.296, оп.1, спр. 1901, арк.26.
25. Рабочая кооперация — общепролетарское дело // Всероссийская кочегарка. — 1923. — 7 октября.
26. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 1677, арк. 36.
27. Коммунистическая партия Украины в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: В 2-х томах (далі — Компартия Украины в резолюциях...). — Т.1. — К.: Политиздат Украины, 1976. — С. 269-270.
28. ЗУ України. — 1923. — № 22-23. — Ст. 335. — С. 714-715.
29. Сборник Союза Советских Социалистических республик. — 1923. — №2. — Ст. 31. — С. 35-36.
30. ЦДАВО України, ф.296, оп.1, спр. 1869, арк.3.
31. Державний архів Одеської області, ф. Р-3, оп.1, спр. 706, арк. 165.
32. Пак В.П., Ленченко Ф.І. Нариси з історії споживчої кооперації Київщини / за ред. Ф.І. Ленченка. — К.: Ірідіум, 2002. — С. 115.
33. Лантух В.В. Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг / В.В. Лантух. — Харьков: Основа — ХГУ.— 1992. — С. 94.
34. Компартия Украины в резолюциях... — Т.1. — С. 278.
35. ЦДАВО України, ф.296, оп.6, спр.2, арк. 87.
36. Там само. — оп.1, спр. 1894, арк.52.
37. Там само. — спр. 1898, арк.14.
38. Там само. — спр. 1427, арк.151.
39. Там само. — спр. 20, арк. 142.
40. Там само. — спр. 1919, арк. 17.
41. Там само. — спр. 1850, арк.6.
42. Попов М.М. Вукопспілка в житті української кооперації (До 10-річчя існування Вукопспілки) / М.М. Попов // Кооперативне будівництво. — 1930. — № 11-12. — С.29.

43. Десять років споживчої кооперації РСР (1920-1930). — Харків, 1930. — С. 79.
44. ЦДАВО України, ф.296, оп.1, спр. 1846, арк.12.
45. ЦДАВО України, ф.296, оп.1, спр. 1851, арк.4.
46. Попов М.М. Вукопспілка в житті української кооперації / М.М. Попов // Кооперативне будівництво. — 1930. — № 11-12. — С.29.
47. ЦДАГО України, ф.1, оп. 20, спр. 1900, арк. 23.

УДК 626.174(9)

Потаненко Л.Л.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МЕТОДІВ І ЗАСОБІВ СНІГОБОРОТЬБИ НА ЗАЛІЗНИЦЯХ УКРАЇНИ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ — ПЕРША ПОЛОВИНА ХХ СТ.)

Описана еволюція методів захисту вітчизняних залізниць у зимовий період від снігових заметів та способів їх усунення з початку широкого розвитку залізничної мережі до початку науково-технічної революції.

Описана эволюция методов защиты отечественных железных дорог в зимний период от снеговых заносов и средств их устранения от начала широкого развития железнодорожной сети до начала научнотехнической революции.

Evolution of methods of protection of domestic railways the winter period from snow drifts and means of their elimination from the beginning of wide development of a railway network prior to the beginning of scientific and technical revolution is described.

Серед інших питань історії техніки сьогодні значна увага приділяється питанням розвитку залізничної справи, еволюції її суспільних функцій, ролі вчених та інженерів у цьому розвитку. Однією з проблем, що завжди мала помітне значення для розвитку останньої, була і залишається проблема забезпечення надійного та безперебійного функціонування залізничного транспорту, яка має цілий ряд аспектів. Проте далеко не всі сторони цієї проблеми сьогодні користуються належною увагою дослідників. Одним з маловивчених питань є розвиток методів та засобів забезпечення надійного функціонування залізниці в зимовий період, коли снігові замети створюють цьому істотні перешкоди, — проблеми снігоборотьби.

Окремими питаннями історії снігоборотьби цікавилися, як правило, інженери, котрі в певний момент займалися тими чи іншими сторонами цієї проблеми. Однак